

УДК 930.253:[352.075:94](477.73)«18»
DOI: 10.20535/2307-5244.62.2026.362868

К. М. Картузов

ORCID: 0000-0002-2054-7236

*Чорноморський національний університет
імені Петра Могили;
Державний архів Миколаївської області*

K. Kartuzov

*Petro Mohyla Black Sea National University;
State Archive of Mykolaiv Region (Ukraine)*

ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ ФОНДУ «КАНЦЕЛЯРІЯ МИКОЛАЇВСЬКОГО ВІЙСЬКОВОГО ГУБЕРНАТОРА»

*The History of the Formation of the Fond
«Office of the Mykolaiv Military Governor»*

У статті висвітлено формування та збереження фонду «Канцелярія Миколаївського військового губернатора» у Державному архіві Миколаївської області, який охоплює документи з початку XIX до початку XX ст. Досліджено архівну політику Російської імперії, ключові адміністративні зміни у Причорномор'ї та вплив на архівні фонди подій, таких як «паперовий голод» 1920–1930-х рр. і Друга світова війна. Розглянуто передачу частини документів до Ленінграда разом із Чорноморським центральним військово-морським архівом, а також часткову втрату матеріалів у роки війни. Виявлено частину документів, передану до Центрального державного історичного архіву України у м. Київ, де вони зберігаються в складі фонду № 356. Встановлено, що фонд залишається важливим джерелом для вивчення військової, цивільної й адміністративної історії Півдня України у XIX ст. Проаналізовано заходи зі збереження архівних документів, наповнення справи фонду і сучасні ініціативи щодо оцифрування документів.

Ключові слова: Миколаїв, архівні фонди, військовий губернатор, XIX ст., архівна справа, Державний архів Миколаївської області, Центральний державний історичний архів України, «паперовий голод».

This study examines the history of the formation of the fond «Office of the Mykolaiv Military Governor» as one of the most important archival complexes for the study of the administrative, military, and socio-economic history of Southern Ukraine in the nineteenth century. Particular attention is given to the institutional circumstances of the fond's emergence, its archival transmission, losses, rearrangements, and the gradual shaping of its present composition in the State

Archive of the Mykolaiv Region and the Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv. The article addresses the insufficiently explored problem of how political upheavals, imperial and Soviet archival policies, wartime destruction, and postwar archival practices affected the preservation and structure of this documentary complex. The relevance of the research lies in the need to reconstruct the archival history of the fond not only as a technical issue of record-keeping, but also as an important component of source studies and the history of archival institutions in Ukraine. The scientific novelty of the article consists in the integrated reconstruction of the fond's formation on the basis of internal archival documentation, including fond files, inventories, acts, reports, and administrative correspondence, a substantial part of which has not previously been introduced into wider scholarly circulation. The study also clarifies the relationship between the Mykolaiv and Kyiv segments of the same archival complex and explains the historical circumstances under which part of the records was separated and transferred to another repository. The purpose of the article is to reconstruct the main stages in the formation of the fond, to identify the factors that influenced its preservation and reorganisation, and to determine the historical conditions that shaped its present structure. Drawing on materials from the State Archive of the Mykolaiv Region and the Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv, the research combines the principles of historicism, systematic analysis, and objectivity with archival and source-study approaches. The author applies historical-genetic and historical-typological methods, document analysis, and elements of content analysis in order to trace both the institutional development of the record-creating body and the subsequent archival fate of its documentation. The article demonstrates that the fond was formed under the influence of several successive and often destructive processes, including the development of administrative institutions in Mykolaiv, the functioning of municipal and departmental archives, the transfer of part of the records to the Black Sea Central Naval Archive, the losses caused by the «paper famine» of the 1920s and 1930s, wartime damage during the Second World War, evacuation and re-evacuation, and postwar scientific and technical processing. Particular attention is paid to the secret section of the records, which was later incorporated into fond no. 356 in Kyiv. The study confirms that the history of the fond's formation was complex and multi-layered, and that its current composition reflects not a single act of archival accumulation, but a long process of institutional change, fragmentation, preservation efforts, and repeated reorganisation. Despite substantial losses, the fond has retained exceptional value as a source for the study of governance, policing, urban life, and broader social processes in Southern Ukraine. The article also shows that recent digitisation initiatives have significantly expanded access to this documentary heritage and created new prospects for its preservation and scholarly use.

Keywords: Mykolaiv, archival fonds, military governor, nineteenth century, archival studies, State Archive of the Mykolaiv Region, Central State Historical Archive of Ukraine, «paper famine».

Історія формування архівних фондів, пов'язаних із діяльністю військової та адміністративних установ Півдня України XIX ст., залишається малодослідженою сферою в українському архівознавстві. Одним із найцінніших джерел для реконструкції управлінських процесів, військової організації й соціально-економічного життя регіону є фонд «Канцелярія Миколаївського військового губернатора», який акумулював документи центральної установи військово-морського управління Російської імперії у Північному Причорномор'ї. Попри його значення для історії Чорноморського флоту, розвитку міського самоврядування й адміністративних реформ, питання походження, переміщення та збереженості фонду досі не були висвітлені на належному науковому рівні.

У XIX–XX ст. документи фонду неодноразово зазнавали реорганізацій, часткових втрат, евакуацій і вилучень, що суттєво вплинуло на його сучасний склад. Значну частину матеріалів передали до Ленінграда разом із Чорноморським центральним військово-морським архівом, інші було втрачено під час «паперового голоду» 1920–1930-х рр. чи Другої світової війни. Водночас збережені документи, що нині перебувають у Державному архіві Миколаївської обл., становлять безцінний масив джерел з історії військово-адміністративного управління, міжвідомчих зв'язків і повсякденного життя південних губерній.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю системно проаналізувати історію фонду: від моменту його створення до сучасного стану збереженості, а також осмислити досвід архівної політики, що формувала умови його існування. Аналіз історії цього фонду демонструє, як політичні й економічні обставини впливали на збереження архівних документів, підкреслює зусилля архівістів, спрямовані на збереження та доступ до культурної спадщини України. Вивчення цих процесів має не лише джерелознавче, а й практичне значення, адже дає змогу виробити сучасні підходи до оцифрування, репрезентації й збереження архівної спадщини в умовах нових викликів.

Мета дослідження — висвітлити історичні етапи формування фонду «Канцелярія Миколаївського військового губернатора», зокрема накопичення та вилучення документів, втрати під час Другої світової війни й часткову утилізацію документів, а також проаналізувати вплив історичних подій і архівної політики на збереженість фонду.

Методологічна основа дослідження ґрунтується на поєднанні принципів історизму, системності та об'єктивності, що забезпечують комплексний аналіз формування, збереження й трансформації фонду «Канцелярія Миколаїв-

ського військового губернатора». У роботі застосовано міждисциплінарний підхід, який поєднує архівознавчу та джерелознавчу методологію, що дало змогу дослідити як інституційні механізми управління, так і умови формування архівної політики різних історичних періодів.

Основою архівознавчої методології є історико-генетичний метод, який вивчає походження документів та їхню історію у контексті діяльності установи-фондоутворювача, а також історико-типологічний метод, що класифікує документи за спільними ознаками й типологічними групами. У джерелознавчому сенсі застосовано аналіз документів як історичного джерела, встановлення їх походження, достовірності та правильного використання у дослідженнях.

Поєднання традиційних методів архівознавчого аналізу з елементами цифрової гуманітаристики й контент-аналізу (Картузов, К. 2024) (зокрема систематизації фондів і цифрової каталогізації) дало змогу не лише реконструювати історію фонду, а й визначити перспективи його подальшої наукової репрезентації.

Джерельну базу становлять матеріали Державного архіву Миколаївської області та Центрального державного історичного архіву України у м. Києві.

Дослідження, присвячені історії Миколаївського військового губернаторства та його архівних фондів, спираються на низку праць, що охоплюють як історико-культурний, так і адміністративний контексти регіону. Зокрема, у збірці «Державотворці Миколаївщини від Григорія Потьомкіна до Миколи Круглова»¹ розглянуто основні етапи державного управління й роль видатних постатей у розвитку Миколаївщини. Це видання є важливим довідковим джерелом для дослідження діяльності військового губернаторства у регіоні.

Монографія О. М. Караульної та М. М. Шитюка (Караульна, О. М. & Шитюк, М. М. 2013) та праця О. Ф. Ковалевої та В. П. Чистова (Ковалева, О. Ф. & Чистов, В. П. 2000) надають культурно-історичний контекст діяльності градоначальства, звертаючи увагу на культурні, архітектурні й музейні процеси в регіоні на межі XIX–XX ст. Ці праці допомагають зрозуміти культурне середовище, де функціонували адміністративні та військові установи, включно з архівами.

Варто відзначити працю О. М. Караульної² як цінний внесок у вивчення культурно-історичних процесів Миколаївщини кінця XIX — початку XX ст. Авторка детально досліджує діяльність градоначальства, зокрема в контексті архівної справи.

Вказані дослідження формують основу для розуміння адміністративного, військового та культурного розвитку Миколаївщини, створюючи важливий контекст для формування й збереження архівів, зокрема фонду «Канцелярія Миколаївського військового губернатора».

¹ ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 1015. Спр. 287-А. Арк. 268–270 зв.

² Держархів Київської обл. Ф.782. Оп. 1. Спр. 8523. Арк. 28.

Яскравим прикладом використання матеріалів фонду є праця Л. Л. Левченко, де детально описуються адміністративні функції та значення військового губернаторства (Левченко, Л. Л. 2006). До цього дослідження історія Миколаївського й Севастопольського військового губернаторства, як комплексний науковий аспект, залишалася малодослідженою проблемою, і не існувало жодної вичерпної праці, що охоплювала б історію цієї інституції в повному обсязі. В роботі особливу увагу приділено діяльності військових структур та адміністративним змінам, які значно вплинули на архівну політику й управлінські процеси регіону.

Історіографія щодо формування фонду «Канцелярія Миколаївського військового губернатора» досить обмежена, бо ця тема не була предметом окремих досліджень і раніше не розглядалася в науковій літературі. Інформація про історію фонду переважно містилась у внутрішніх архівних документах, які автор уперше вводить до наукового обігу з метою ґрунтовного аналізу та систематизації.

Створення архівів адміністративних інституцій Миколаєва

Після російсько-турецьких війн останньої чверті XVIII ст. Російська імперія почала активно освоювати край та формувати його адміністративну структуру. На цьому фоні Миколаїв став стратегічним центром управління та розвитку Чорноморського флоту. За постановою від 28 квітня 1795 р. місто було визначено місцем розташування Чорноморського Адміралтейського правління¹, що сприяло концентрації тут ключових адміністративних і військових установ. Вже 1794 р. до Миколаєва було переведено кадетський корпус, а протягом 1795 р. сюди переїхало все Чорноморське Адміралтейське правління, включно з майстернями й іншими допоміжними структурами. 1796 р. у місті засновано державну друкарню морського відомства (Багалий, Д. 1889, с. 52–53), що підкреслює зростання значення міста як центру управління флотом.

Швидке заселення краю та збільшення міст потребувало відповідної системи адміністративного управління. Спершу Миколаїв було приписано до Херсонського повіту Вознесенського намісництва, а керував ним градоначальник. На той час у місті вже діяла ратуша, члени якої зверталися до вищих органів з проханням створити власну міську думу й совісний суд, що свідчило про потребу в ефективному місцевому самоврядуванні.

Дослідниця Л. Левченко звертає увагу на структуру архіву, що функціонував в Адміралтейств-колегії та при конторі Головного командира Чорноморського флоту і портів (Левченко, Л. 2018). Так, в архіві Адміралтейств-колегії працювали архіваріус у чині секретаря поручика та його помічник у чині реєстратора.

Однак, як зазначає Л. Левченко, штатний розклад 1798 р., який регламентував організацію управлінських контор у чорноморсько-азовських містах,

¹ Держархів Київської обл. Ф. 384. Оп. 9. Спр. 217. Арк. 91 зв. — 92.

не передбачав посади архіваріусів при конторах над портами (контору очолював капітан над портом). Це свідчить про те, що перші архівні фонди в архівах при військових портах Причорномор'я формувалися під керівництвом військових адміністрацій, і питання збереження документів, що не стосувалися діяльності флоту та портів, ще ставилося на порядок денний.

8 вересня 1802 р. маніфестом імператора Олександра I про створення міністерств¹ було засновано Міністерство морських сил, до якого ввійшло управління Адміралтейств-колегією. Цим маніфестом фактично започатковано формування відомчих архівів у Російській імперії, адже кожен міністр мав створити власну канцелярію та забезпечити порядок ведення й зберігання справ, що надходили до неї. Ця реформа посилила необхідність централізовано зберігати державні документи, а також сприяла розвитку системи архівів, що зберігали відомчу документацію.

У результаті територіально-адміністративних реформ кінця XVIII — початку XIX ст. 20 березня 1805 р. було утворено Миколаївське та Севастопольське військове губернаторство, яке, незважаючи на територіальну належність, об'єднало міста Севастополь, Миколаїв і Чорноморські адміралтейські поселення. Військовим губернатором став Головний командир Чорноморського флоту й портів. Першим обійняв цю посаду Жан Батист Прево де Сансак, маркіз де Траверсе, відомий як Іван Іванович Траверсе².

У цей період Миколаєвом керували одночасно дві посадові особи: військовий губернатор і головний командир Чорноморського флоту й портів — Сергій Андрійович Беклешов та Іван Іванович Траверсе. Їхні функції щодо міста частково дублювалися, і вони мали координувати дії між собою. Тому було ухвалено об'єднати посаду головного командира Чорноморського флоту і портів з посадою Миколаївського та Севастопольського військового губернатора, що було офіційно закріплено розпорядженням по флоту від 20 березня 1805 р. Отже, офіційно було засноване військове губернаторство (Левченко, Л. 2008), що призвело до зосередження у Миколаєві різних адміністративних установ морського відомства.

Подальше закріплення принципів організації архівів відбулося 25 червня 1811 р. з маніфестом «Общее учреждение министерств»³, який вимагав створення архівів у кожному міністерському департаменті. До обов'язків начальників архівів департаментів входив контроль за надходженням до архіву завершених справ, їх опис і впорядкування за змістом. Вони мали перевіряти правильність оформлення справ, включаючи звірвання аркушів,

¹ Державотворці Миколаївщини від Григорія Потьомкіна до Миколи Круглова / уклад.: Л. Л. Левченко [та ін.]. Миколаїв: Вид. Шамрай П. М., 2010. 64 с.

² Караульна, О. М. Південь України кінця XIX — початку XX століття в контексті українського культурно-національного відродження: дис. ... канд. іст. наук: спец. 17.00.01 — Теорія та історія культури. Київ, 2005. 179 с.

³ Книга штатов. Отделение второе. Ч. 1. Штаты по морской части (1711–1825) // Полное собрание законов Российской империи. Т. XLIV. Санкт-Петербург, 1830. С. 229–236.

а також стежити за відповідністю справ предметній класифікації, зберіганню мап, планів, креслень і атласів. Ці вимоги заклали основу для стандартів архівної роботи, які стали впроваджуватися й у військових і флотських установах, зокрема в канцелярії Миколаївського військового губернатора.

3 травня 1844 р. розпорядженням Миколаївського та Севастопольського військового губернатора, адмірала М. П. Лазарева, у Миколаєві був заснований міський архів з призначенням відповідального чиновника, який мав забезпечити збереження архівних справ¹. У результаті в Миколаєві стали функціонувати дві архівні установи: Миколаївський міський архів та Архів Штабу Чорноморського флоту. Документи фонду Канцелярії Миколаївського та Севастопольського військового губернатора накопичувалися у міському архіві, разом із фондами Миколаївської міської думи, поліції, магістрату, управ та інших міських установ. Через невідповідність деяких документів установам, які їх передавали, архіви періодично обмінювалися справами, а спеціальні комісії проводили експертизу, відбираючи нецінні документи для знищення.

Так, 1882 р. Портовий архів передав низку справ Канцелярії Миколаївського військового губернатора на зберігання до Миколаївського міського архіву. Ці документи стосувалися питань, пов'язаних із землею у Севастополі. Однак із початком роботи комісії по визначенню берегової смуги та прав на землі у Севастополі, капітан 1-го рангу Скаловський, направлений у жовтні 1899 р. до Миколаєва для роботи з архівними матеріалами, звернувся до виконувача обов'язків Миколаївського військового губернатора Карла Михайловича Тікоцького з проханням передати ці справи комісії тимчасово, а згодом повернути їх до Портового архіву².

На 1882 р. фонд Миколаївського військового губернатора зберігався у Миколаївському міському архіві, за описом № 76 і містив 409 справ³. 21 липня 1901 р. Чорноморський центральний військово-морський архів забрав собі ці документи, оскільки вони містили важливі відомості з історії Чорноморського флоту⁴.

Формування архівного фонду Миколаївського військового губернатора

1917 р. в Миколаєві при Раді робітничих і військових депутатів було створено судово-слідчу секцію, в складі якої було дві комісії, одна з яких займалася архівними питаннями. Комісія досліджувала архівні документи для вилучення відомостей про інформаторів охоранки, агентів таємної поліції, представників різних політичних сил та інших осіб, які цікавили слідство. Комісія відібрала відповідні категорії справ з архівів канцелярії Миколаїв-

¹ Об учреждении Министерств: Манифест. Сентября 8, 1802 г. Ст. № 20406 // Полное собрание законов Российской империи. Т. XXVII (1802–1803 гг.). Санкт-Петербург, 1830. С. 243–248.

² Madeleine du Chatenet, L'Amiral Jean-Baptiste de Traversay, un Français, ministre de la marine des Tsars, Tallandier, 1er novembre 1996 (ISBN 978-2235021593).

³ Общее Учреждение Министерств: Манифест. Июня 25, 1810 г. Ст. № 24686 // Полное собрание законов Российской империи. Т. XXXI (1810–1811 гг.). Санкт-Петербург, 1830. С. 686–756.

⁴ Держархів Миколаївської обл. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 5783. Арк. 2.

ського військового губернатора та суміжних інституцій, створивши для них окремих архів для зберігання (Левченко, Л. 2018, с. 176). У результаті діяльності судово-слідчої секції створила 307 архівних справ, які були передані на зберігання до її власного архіву¹. Спільно з «летючими загонами»² судово-слідчої секції сприяла більшовикам у реалізації політики «червоного терору». Документи архіву Миколаївської судово-слідчої секції були спалені 1919 р.³, що унеможливило з'ясування, в якому обсязі цей орган використовував матеріали з фонду Канцелярії Миколаївського військового губернатора, а також, чи були знищені документи самої Канцелярії і, якщо так, то в якій кількості. На цей момент не виявлено додаткових матеріалів, бо вони, ймовірно, не збереглися.

18 лютого 1918 р. в Миколаєві обрали Раду народних комісарів⁴, які курували діяльність зокрема архівів і бібліотек. 1919 р. у складі позашкільного підвідділу Губернського відділу народної освіти, створеного в березні 1920 р., діяло кілька секцій, серед яких — музейна з археологічною (архівною) й археографічною комісіями при ній. 6 березня 1920 р. Губревком видав наказ передати всі архіви в розпорядження Поліграфічного відділу Губраднаргоспу⁵.

В річному звіті Архівної комісії при музейній секції Позашкільного відділу Губнаросвіти за 1920 р. зазначено, що вона взяла на облік міський архів, де зберігався фонд Канцелярії військового губернатора. Комісія не зосереджувалася на обліковій роботі, а відбирала матеріали, що стосувалися «винятково історії революційного руху в м. Миколаєві». У звіті також підкреслювалося, що миколаївські архіви досліджувалися вперше та їм приділялася значна увага, бо вони могли пролити світло на ставлення царської влади до діячів політичних рухів⁶.

У травні 1921 р. у структурі Головного політико-освітнього комітету (Головполітосвіта) Народного комісаріату освіти створено окрему архівну секцію⁷, яка проіснувала до 22 листопада 1922 р.⁸ і була ліквідована одразу після ліквідації Миколаївської губ. 21 жовтня 1922 р.⁹

У звіті про роботу Губархівсекції з 16 грудня 1921 р. по 1 січня 1922 р. зазначено, що «уповноваженому Укрпапартресту [видано] різних справ

¹ Держархів Миколаївської обл. Ф. 216. Оп. 1. Спр. 1107. Арк. 2–4 зв., 11.

² Держархів Миколаївської обл. Ф. 229. Оп. 1. Спр. 26. Арк. 5.

³ Держархів Миколаївської обл. Ф. 229. Оп. 1. Спр. 26. Арк. 2–11.

⁴ Держархів Миколаївської обл. Ф. Р-2247. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 125–128.

⁵ Невеликий, незалежний, військовий сухопутний підрозділ, здатний до швидкої мобільності, спеціальний підрозділ, сформований під час бойових дій (Flying column // Encyclopaedia Britannica / N. Chisholm, ed. (11th ed.). T. V. 10. Cambridge University Press, 1911. P. 585).

⁶ Держархів Миколаївської обл. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 8; Держархів Миколаївської обл. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 71. Арк. 2.

⁷ Держархів Миколаївської обл. Ф. П-1817. Оп. 2. Спр. 279. Арк. 63.

⁸ Держархів Миколаївської обл. Ф. Р-152. Оп. 1. Спр. 45. Арк. 11.

⁹ Держархів Миколаївської обл. Ф. Р-98. Оп. 1. Спр. 67. Арк. 8.

колишньої Канцелярії Градоначальника і Військового губернатора — 16 п. 10 ф.¹). Таким чином, величезна кількість архівних справ просто пішла в макулатуру, бо молода радянська республіка не могла себе забезпечити папером.

Дослідниця історії державного архіву Миколаївської обл. Л. Левченко вважає що «Губарху в Миколаєві створено не було, ймовірно, через ліквідацію Миколаївської губернії» (Левченко, Л. Л. 2016).

10 вересня 1925 р. було створено Миколаївське окружне архівне управління, яке, після вивчення стану фондів у архівах розташованих у м. Миколаєві, розпочало їх релокацію до окружного архіву². У звіті про роботу архівного управління за вересень — жовтень 1925 р. зазначено, що було виділено 5 основних фондів, серед яких фонди «колишнього військового губернатора та градоначальника»³. Вже наступного року ці фонди було впорядковано⁴ й до 1 січня 1928 р. описано за діловодними номерами та по хронології⁵.

У Бюлетені Укрцентрархіву № 8 (10) від 25 квітня 1926 р. один із розділів було присвячено діяльності Миколаївського окружного архіву. Зокрема зазначалося, що архівні працівники протягом 1925–26 рр. зібрали усі наявні архівні документи та перевезли їх до приміщення окружного архіву. Не дивлячись на те, що окрархіву вдалося зібрати 63 фонди, було констатовано, що «більшість дореволюційних архівів і архівів доби 1917–19 рр. загинуло під час громадянської війни»⁶.

Звіт Миколаївського окружного архівного управління за 1925–1926 рр. засвідчує критичний стан зберігання архівних документів, що належали не окремій установі, а низці ліквідованих органів губернського рівня. Архіви цих установ зберігалися без систематизації та належного обліку в непридатних приміщеннях, зокрема в господарських спорудах окружного виконавчого комітету, що спричинило масові втрати документів ще до їх централізованого збирання. У звіті зазначалося, що архіви ліквідованих установ «зберігалися хаотично, значна частина матеріалів була втрачена»⁷.

На початок 1926 р. архівісти вже впорядкували такі фонди: Градоначальника (1900–1913 рр.), Військового губернатора (1805–1900 рр.), Військової присутності, Міської поліції, Держстраху, Митниці та документи партійно-

¹ Держархів Миколаївської обл. Ф. Р-98. Оп. 1. Спр. 75. Арк. 4–4 зв.; Держархів Миколаївської обл. Ф. Р-98. Оп. 1. Спр. 71. Арк. 5.

² Левченко Л. Чорноморський центральний військово-морський архів (1794–1934). Дослідження. Документи. Реєстр фондів: реконструкція. Миколаїв: Іліон, 2018. с. 188.

³ Верменич Я. В. Миколаївська губернія // Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ: Наукова думка, 2009. Т. 6: Ла-Мі. С. 650.

⁴ Держархів Миколаївської обл. Ф. Р-97. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 3.

⁵ Держархів Миколаївської обл. Ф. Р-161. Оп. 1. Спр. 328. Арк. 242; Держархів Миколаївської обл. Ф. Р-161. Оп. 1. Спр. 1029. Арк. 12.

⁶ Держархів Миколаївської обл. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 2

⁷ Держархів Миколаївської обл. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 19. Арк. 14.

го колективу Відділу місцевого господарства¹. Таким чином, досліджуваний фонд на той момент уже був сформований. За обліковими документами, перші справи до фонду надійшли 4 вересня 1926 р. (тоді ж фонду було надано номер 230)², а до кінця 1927 р. планувалося розібрати документи фонду «за весь час існування, з визначенням секретної частини»³. Виходячи зі звітів Миколаївського окружного архівного управління за 1927–1929 рр. фонд «Канцелярія Миколаївського військового губернатора» впорядковували ще досить довго⁴.

2 липня 1933 р. комісія у складі представника Морського відділу Центрального історичного архіву (нині — РДА ВМФ), Центрального архівного управління військово-морських сил і Миколаївського військово-морського порту, вивчивши описи Чорноморського центрального військово-морського архіву в Миколаєві, склала протокол про передачу справ фонду Канцелярії Миколаївського військового губернатора (1805–1836 рр.) у кількості 63 одиниць зберігання до Ленінградського відділення Центрального історичного архіву СРСР (Морський відділ)⁵ (нині — РДА ВМФ) (Левченко, Л. 2018, с. 271). 1 червня 1934 р. архівні фонди, які помістилися в 11 вагонах, були направлені залізницею до Ленінграда⁶. Документи вивозили з численними порушеннями, пакували архівні матеріали Чорноморського архіву поспіхом, без протоколювання та кількісного обліку матеріалів⁷.

Після відправлення фондів до Ленінградського відділення у Миколаївському військово-морському порту було виявлено залишки архівних справ, які, ймовірно, не помістились у надані для відправки архівні фонди. Тому 5 червня 1934 р. до Миколаєва прибув представник Одеської обласної архівної управи В. С. Алексєєв, який проконтролював передачу документів через представників Управління Миколаївського військово-морського порту Н. Н. Холмогорова та І. Т. Шевцова Миколаївському державному історичному архіву (представники від архіву: С. З. Катков, А. О. Шаповалова та Н. М. Хлопкова). Серед прийнятих документів були й 63 справи Канцелярії Миколаївського військового губернатора, які залишилися на зберіганні в Миколаєві.

Серед трагічних сторінок історії архівної справи України 1920–1930-х рр. дослідники виділяють «паперовий голод» — маловідоме явище, коли архівні документи використовували як сировину для паперової промисловості. В цей час нові радянські установи потребували паперу, а паперові фабрики, що постраждали внаслідок воєнних дій і падіння промислового виробництва,

¹ Держархів Миколаївської обл. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 30, Арк. 5.

² Держархів Миколаївської обл. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 2, Арк. 75 зв.

³ Держархів Миколаївської обл. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 19, Арк. 13–14.

⁴ Держархів Миколаївської обл. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 19, Арк. 14.

⁵ Лист фонду від 29 березня 1952 року. Держархів Миколаївської обл. Справа фонду № 230.

Арк. 66.

⁶ Держархів Миколаївської обл. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 31, Арк. 19.

⁷ Держархів Миколаївської обл. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 30, Арк. 5, 61.

не могли працювати на повну потужність, що змушувало розглядати архівні фонди як джерело сировини (Moskovchenko, N., Palekha, Y. & Zozulia, N. 2021).

Звіти про роботу Миколаївського міського архіву свідчать, що його працівники постійно змушені були переглядати фонди та віддавати документи на утилізацію для виготовлення побутового паперу. Архівісти неодноразово зверталися до влади з проханням організувати охорону архівів, однак ці прохання часто ігнорувалися.

«Паперовий голод» суттєво вплинув на збереженість губернаторського фонду. Так, у звіті архівіста І. Я. Лучинського від 4 жовтня 1928 р. про впорядкування фонду канцелярії Миколаївського і Севастопольського військового губернатора, зазначалося, що «довелося майже кожному справу формувати з розрізаних аркушів». Для впорядкування використовували старі описові записи та новостворений реєстр (1845–1857 рр.). У результаті всіх зусиль з фонду збереглося лише близько 55–60% документів, не враховуючи секретної частини, що раніше входила до загального обліку¹.

Таким чином, архівна практика 1920-х рр. зумовила як кількісні втрати документів, так і порушення структури окремих справ, що вплинуло на подальший стан і використання фонду.

Евакуація фонду та документальні втрати під час війни

З початком німецько-радянської війни, 5 липня 1941 р. з грифом «Цілком таємно» до начальників архівних відділів УНКВС надійшов лист із вимогою «матеріали до евакуації підготувати невідкладно»². У липні 1941 р. Управління державними архівами НКВС УРСР евакуюється до Харкова³, а в кінці 1941 р. — до Златоуста (нині Челябінська обл. РФ)⁴.

Обласний державний архів УНКВС Миколаївської області, у свою чергу, було евакуйовано до м. Уральськ, куди надійшов 1 вагон архівних документів⁵. Загалом евакуювали 20 фондів. Значна частина документів залишилася в архіві, з яких 188 фондів було спалено «у зв'язку із загрозовою ситуацією в м. Миколаєві»⁶ (найімовірніше, це були документи радянських установ 1920–1930-х рр.). При цьому матеріали фонду Канцелярії Миколаївського військового губернатора не вивозилися та не вказані серед втрачених⁷. Тут необхідно зазначити, що частина фонду (секретний опис, де були виділені документи жандармерії та політичних переслідувань) була еваку-

¹ У документах архів називають «ЛОМІА» (Ленинградское отделение Морского исторического архива).

² Держархів Миколаївської обл. Ф. Р-87. Оп. 1. Спр. 69. Арк. 7.

³ Держархів Миколаївської обл. Ф. Р-87. Оп. 1. Спр. 67. Арк. 6–8.

⁴ Держархів Миколаївської обл. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 55. Арк. 10–10 зв.

⁵ ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 2314. Арк. 13.

⁶ Посвідчення начальника Архівного управління НКВС УРСР лейтенанта-держбезпеки М. Г. Шкіярова. 7 липня 1941 р. // Центральний державний архів вищих органів влади та управління (ЦДАВО України). URL: <https://surl.li/zraphf>, вільний (дата звернення: 01.10.2025). Назва з екрана.

⁷ ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1, Спр. 2313. Арк. 3–4.

йована та пізніше передана на зберігання до ЦДІАК України (детальніше про це далі).

За часів окупації документи Канцелярії могли бути втрачені назавжди. Річ у тім, що 1 січня 1942 р. у приміщенні Обласного державного архіву сталася пожежа. Близько 17:30 охоронець, заступивши на чергування, виявив біля входу в архів чоловіка, який лежав нерухомо. Поки охоронець пішов по свічку до техпрацівниці Суханової, невідомий проник усередину архіву й підпалив кімнату, де раніше зберігалися секретні документи.

Повернувшись і побачивши вогонь, охоронець почав стріляти. На місце прибули пожежна команда та директор архіву Цеханович. Під час гасіння пожежі виявили палія без ознак життя. Його спробували привести до тями, але він виявився мертвим. Тіло підпалювача повісили на балконі архіву з написом: «Підпалювач».

З'ясувалося, що підпал скоїв громадянин Шовкуненко, колишній охоронець архіву, який працював там до війни. За інформацією його родичів, Шовкуненко був учасником партизанського руху в рідному селі Калинівка. Після приходу німців його схопили, утримували в миколаївському гестапо, але пізніше відпустили, ймовірно, через те, що він симулював психічний розлад. Після звільнення Шовкуненко підпалив приміщення архіву, усвідомлюючи, що там зберігаються цінні документи, зокрема матеріали про партизанський рух і громадянську війну¹.

Враховуючи, що окремі документи фонду «Канцелярія Миколаївського військового губернатора» містять сліди пожежі, можна припустити, що під час подій 1 січня 1942 р. відбулося значне пошкодження та втрата частини документів цього фонду.

Частково оминуло досліджуваний фонд і вивезення документів до Німеччини під час відступу нацистських загарбників 1944 р. Німці вивезли тільки ті фонди, які становили інтерес для німецької історії — фонди німецьких колоній, церковні книги німців, церковні книги католиків і вибрані матеріали Військового губернатора та Військової присутності, списки німців та інших іноземних підданих². Загалом архів втратив 18 фондів, що розкривають історію іноземної колонізації Південної України у XIX ст.³ Із матеріалів довідки, що була складена після визволення міста близько листопада 1944 р., можна зробити висновок, що фонд Канцелярії все ж втратив певний комплекс документів, що стосувалися означеної тематики.

Формування та характеристика фонду в ЦДІАК України

Після визволення території України розпочалася відбудова архівної галузі та реорганізації системи державних архівів. У межах цих заходів, відпо-

¹ ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 2319. Арк. 33.

² Держархів Миколаївської обл. Ф. Р-1002. Оп. 3. Спр. 14. Арк. 6–11.

³ Держархів Миколаївської обл. Ф. Р-1002. Оп. 3. Спр. 14. Арк. 6–11.

відно до постанови Ради Народних Комісарів СРСР від 29 березня 1941 р. № 723 «Про затвердження Положення про Державний архівний фонд СРСР і мережу державних архівів» та наказу Народного комісара внутрішніх справ УРСР від 1 жовтня 1943 р. № 021, у м. Києві було створено Центральний державний історичний архів УРСР (ЦДІА УРСР). Одночасно ліквідовувалися центральні архіви давніх актів у Києві та Харкові, а їхні документальні матеріали включалися до складу новоствореного архіву та його філій у Харкові й Львові. З 1992 р. архів функціонує під сучасною назвою — Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК України)¹.

Під час реєвакуації зі Златоуста до ЦДІА УРСР надійшло понад 100 тис. одиниць зберігання. Так 31 листопада 1944 р. архів отримав матеріали секретної частини фонду «Канцелярія Миколаївського і Севастопольського військового губернатора»².

Наявність і стан документів фонду № 152 «Канцелярія Миколаївського і Севастопольського військового губернатора» перевірів 27 березня 1948 р. науковий співробітник відділу секретних фондів В. М. Бротел. Установлено, що фонд у повному обсязі відповідав описам і налічував 486 одиниць зберігання³.

1953 р. фонду присвоїли новий номер. Замість номеру 152 — номер 87с/356⁴, який пізніше було трансформовано у № 356.

4 грудня 1954 р. наукові співробітники М. Ф. Назаренко та Е. Д. Матяш перевірили документи фонду, підтвердивши наявність усіх 486 справ⁵, що було підтверджено перевіркою 5 вересня 1964 р.⁶

19 жовтня 1956 р. комісія ЦДІА УРСР з розсекречування документальних матеріалів, створена наказом по архіву № 53 від 2 серпня 1956 р. у складі: голови Г. Ф. Мишака та членів комісії В. М. Зикової, Л. М. Каревої, Б. Я. Крендель, Т. Б. Слюдікової, К. Н. Ішахової, керуючись наказом МВС СРСР № 0275 від 3 липня 1956 р. та затвердженою інструкцією, виявила необґрунтовано засекречені або ті, що втратили секретність, документальні матеріали фонду № 356 за 1850–1902 рр., які містять відомості з історії робітничого руху в Україні, й ухвалила передати їх на загальне зберігання⁷.

В кінці 1965 — на початку 1966 рр. відбулося науково-технічне опрацювання документальних матеріалів фонду 356, у результаті чого: 1. Сформовано нові одиниці зберігання, виділені під час опрацювання матеріалів фон-

¹ Держархів Миколаївської обл. Ф. Р-1002. Оп. 3. Спр. 88. Арк. 1 зв.

² Держархів Миколаївської обл. Ф. Р-1002. Оп. 6. Спр. 2. Арк. 8–9.

³ Держархів Миколаївської обл. Ф. Р-1002. Оп. 3. Спр. 14. Арк. 1.

⁴ Історична довідка // Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК України). URL: <https://cdiak.archives.gov.ua/histori.php> (дата звернення: 01.10.2025).

⁵ ЦДІАК України. Справа фонду № 356. Арк. 2.

⁶ ЦДІАК України. Справа фонду № 356. Арк. 3.

⁷ ЦДІАК України. Справа фонду № 356. Арк. 4.

ду — 2 одиниці зберігання; 2. Передано до складу інших фондів — 13 одиниць зберігання. Також науковий співробітник Н. С. Безпроводна уточнила фондову належність документальних матеріалів, склала нові заголовки справ та уточнила крайні дати документів, систематизувала одиниці зберігання за роками, а в межах року — за значущістю й темами, перешифрувала одиниці зберігання¹. Як наслідок, було складено новий опис фонду з відповідними змістом і передмовою. Тож на 1 липня 1966 р. у фонді № 356 знаввся один опис, що містив 475 одиниць зберігання.

Вказані 13 одиниць зберігання передали до складу інших фондів 26 серпня 1966 р. (рішення затверджено актом від 22 жовтня 1966 р.). Згідно з актом одиниці зберігання №№ 131 (1879 р.), 392 (1889), 426 (1893) та 485 (1892) віднесли до фонду «Миколаївська міська поліція». А справи №№ 432, 453, 471–477, 480 — до фонду «Канцелярія Миколаївського градоначальника». Таким чином, 13 справ, які не відносяться до фонду, були передані до Миколаївського державного обласного архіву, що затвердив директор ЦДІА УРСР.

Зауважимо, що швидше за все, фактично справи до Держархіву Миколаївської обл. передали раніше. Так, службова справа фонду «Канцелярія Миколаївського градоначальника» містить інформацію про надходження з Центрального державного історичного архіву УРСР 585 справ за 1900–1918 рр. та 9 справ таємного зберігання за 1902–1917 рр. Також було передано один опис. Акт про передачу документальних матеріалів датовано 6 лютого 1961 р.² (одразу після науково-технічного опрацювання матеріалів фонду в ЦДІАК України). При цьому в справі фонду № 231 «Миколаївська міська поліція»³ інформації про отримання матеріалів із ЦДІА УРСР немає.

У результаті, на 6 січня 1971 р. у фонді № 356 «Канцелярія Миколаївського військового губернатора, м. Миколаїв Херсонської губернії»⁴ (1850–1900) ЦДІА УРСР було обліковано 475 справ. 10 лютого 1975 р. до фонду було додано недійсний опис, складений 1939 р. Тож у фонді стало 476 справ.

На 2024 р. відповідно до опису № 1 фонду, що зберігається у Центральному державному історичному архіві України, м. Київ (ЦДІАК України), фонд містить 476 справ, серед яких можна виділити документи за тематичними напрямками. Наприклад, поліцейський нагляд і адміністративне управління: обіжники Міністерства внутрішніх справ (МВС) і Департаменту поліції, листування з Херсонським губернським жандармським управлінням, Канцелярією Новоросійського та Бессарабського генерал-губернатора, штабом Одеського військового округу, Миколаївською міською поліцією. У цих матеріалах містяться відомості про розшук осіб, видачу паспортів для виїзду за кордон, встановлення нагляду за діячами культури, такими як М. Тобі-

¹ ЦДІАК України. Справа фонду № 356. Арк. 5–5 зв.

² ЦДІАК України. Справа фонду № 356. Арк. 6.

³ ЦДІАК України. Справа фонду № 356. Арк. 7.

⁴ ЦДІАК України. Справа фонду № 356. Арк. 9–10.

левич (Садовський) та І. Тобілевич (Карпенко-Карий), а також за сектами скопців і старообрядців. Окремо висвітлено посилення поліцейного контролю за діяльністю типографій, бібліотек і книжкових крамниць (1884 р.).

Можна сформувати групу справ про соціально-політичні процеси: інформація про селян-учасників польського повстання 1863–1864 рр., заборону в'їзду іноземцям до Миколаєва та Севастополя під час Кримської війни (1853–1856 рр.), відомості про єврейські погроми у Миколаєві, а також про робітничі повстання на суднобудівному, механічному та ливарному заводах міста (1899 р.). Особливий інтерес становлять документи про скасування публічних страт осіб, звинувачених у політичних злочинах, і секретне діловодство (журнали реєстрації вхідних і вихідних секретних документів).

Документи, що стосуються освіти, містять такі матеріали: справи про встановлення нагляду за ненадійними студентами та учасниками студентських заворушень (справи №№ 91, 110, 113, 144 тощо); правила приватних уроків, які проводять студенти, та припис миколаївському поліцмейстеру щодо контролю за їх виконанням (№ 73); листування з директором Миколаївської чоловічої гімназії та миколаївським поліцмейстером про перевірку надійності викладачів, запропонованих до нагородження орденами (№ 323).

Отже, справи фонду № 356 ЦДІАК України є цінним комплексом документів, які висвітлюють діяльність військового губернатора з організації поліцейного нагляду, соціально-економічного та культурного життя, забезпечення громадського порядку та впливу на соціально-політичні процеси Південної України XIX ст., доповнюючи матеріали однойменного фонду, що зберігаються в Держархіві Миколаївської обл.

Упорядкування фонду Держархіву Миколаївської обл. у післявоєнний час і його сучасний стан

Певні трансформації в післявоєнну добу переживала й основна частина фонду, що зберігалась у Держархіві Миколаївської обл. 8 грудня 1944 р. було створено комісію з вивчення стану фонду № 230 «Канцелярія Миколаївського військового губернатора» у складі старшого співробітника Солдатенка, наукового співробітника Івкової та архіваріуса Шойхет. Означена бригада провела ревізію наявності матеріалів за фондом, у результаті чого виявила відсутність 26 зв'язок, а в 94 зв'язках бракувало окремих одиниць зберігання¹. Архівісти також звернули увагу на невідповідність наявних описів фактичним заголовкам справ, отже старі описи мали неточності та потребували корегування, а опис фонду підшито неправильно. Також не виявлено 76 одиниць зберігання за другим додатковим описом².

29 листопада 1945 р. за наказом директора облдержархіву ті ж співробітники відділу дореволюційних фондів Солдатенко й Агафонова перевірили

¹ Акт № 137. Держархів Миколаївської обл. Справа фонду № 229. Арк. 32.

² Держархів Миколаївської обл. Справа фонду № 231 «Миколаївська міська поліція».

наявність «документальних матеріалів» фонду. У результаті з 14 636 справ, було виявлено по факту 12 456 справ¹. Отже недораховувалося 2180 справ.

15 листопада 1949 р. директор Обласного державного архіву затвердив інструкцію з опрацювання фонду № 230, де констатовано незадовільний стан його систематизації: документи були впорядковані формально за роками без урахування змістовної значущості, частина одиниць зберігання мала неточні або неповні дати, а описовий апарат залишався фрагментарним. Заголовки справ, складені діловодною мовою XIX ст., не завжди віддзеркалювали реальний зміст документів і потребували суттєвого доопрацювання. Водночас наголошувалося на науковій цінності фонду та недоцільності вилучення матеріалів, адже «матеріали, що не підлягають подальшому зберігання, з фонду не вилучалися». Окремо фіксувалася наявність розсипів документів, які підлягали систематизації під час подальшого опрацювання.

Отже, на 1948 р. матеріали фонду залишалися систематизованими не повністю, а частина документів перебувала у формі розсипу та потребувала науково-технічного опрацювання. В межах запланованого впорядкування фонду передбачалося, що ці матеріали опрацює старшим науковий співробітник Павловецька². Експертиза фонду не передбачалася. Зазначалося, що 1000 справ фонду потребували реставраційних робіт.

28 грудня 1950 р. було перевірено наявність і стан документальних матеріалів фонду. В результаті встановлено розбіжність між обліковими даними та фактичною наявністю документів: за описами фонд налічував 14 636 одиниць зберігання, з яких у наявності перебувало 11 800, тоді як 2836 одиниць виявити не вдалося. З тих справ, що були в наявності, 8260 були оформлені з порушенням вимог, а 6 потребували дезінфекції³. Таким чином, бачимо, що порівняно з перевіркою 1945 р. втрачених справ побільшало з 2 180 до 2836, тобто на 656 одиниць. При цьому різницю ніхто з тогочасних співробітників не наводив і не пояснював.

Чергова перевірка наявності та стану документальних матеріалів фонду, проведена 25 березня 1955 р., засвідчила збереження основних проблем, зафіксованих у попередні роки. Відповідно до акта № 4, за описами значилося 11 800 одиниць зберігання, з яких у наявності було 11 722, а не знайдено 78 одиниць зберігання. При цьому було виявлено неінвентаризованих 116 справ⁴.

Тут же знаходимо акт без номера, датований теж 25 березня 1955 р. (можливо, інший варіант акта № 4, або його чернетка), де зазначені інші цифри, а саме: всього значиться за описами — 11 803 одиниць зберігання, з яких у наявності було 11 827, не знайдено 100 одиниць зберігання; неінвентари-

¹ ЦДАК України. Ф. 356, Канцелярія миколаївського військового губернатора, м. Миколаїв Херсонської губернії. Опис 1.

² Акт № 1. Держархів Миколаївської обл. Справа фонду № 230. Арк. 3.

³ Акт № 1. Держархів Миколаївської обл. Справа фонду № 230. Арк. 3.

⁴ Акт № 2. Держархів Миколаївської обл. Справа фонду № 230. Арк. 6.

зованих — 108 од. зб. На відміну від акта № 4, на безномерному варіанті є лише підпис старшого наукового співробітника Блявліні¹. 27 січня 1956 р. була підготовлена довідка до акта № 4 про втрату 78 справ під час війни².

9 січня 1964 р. у фонді було виявлено 3 раніше необліковані справи³, а 12 жовтня 1965 р. передано одну справу з фонду 229. На 4 грудня 1965 р. у фонді налічувалося 11 842 справи⁴.

25 жовтня 1978 р. була проведена чергова перевірка наявності та стану документальних матеріалів фонду. Відповідно на 21 липня 1978 р. за описами значилося 11 842 одиниці зберігання. В наявності — 11 785, не знайдено — 33, не внесених до описів — 128 од. зб. Загалом у фонді налічувалося 11 913 одиниць зберігання⁵.

20 березня 1979 р. було завершено розшук справ фонду № 230. Комісія у складі начальника відділу зберігання і науково-довідкового апарату Марії Павлівни Явланової та старшого наукового співробітника А. П. Єфімової встановила, що в фонді № 230 в наявності перебувало 11 913 одиниць зберігання; не виявлено — 33, знайдено 1 од. зб. Також були виявлені документи, що пояснювали відсутність 11 справ та укладено акт про недостачу 21 справи⁶. Таким чином, у фонді в наявності було 11 914 справ.

18 серпня 1980 р. були виявлені 10 справ фонду № 230, які були додані до опису № 3 фонду⁷, а 26 січня 1981 р. у читальних залах архіву було виявлено 3 справи опису № 2, які раніше вважалися втраченими та були зняті з обліку⁸. Цього ж дня виявили справу фонду, яка раніше не була на обліку та була додана до опису № 3 за номером 14 512.

Для приведення у відповідність облікових документів і фактичної наявності справ архівісти ще раз перевірили фонд. 2 лютого 1981 р. підготували довідку про помилки в описах № 1 і № 2 фонду № 230. У результаті до опису № 1 внесено 11 654 справ, до опису № 2 — 47 справ, а весь фонд налічував 11 818 справ, а не 11 842, як вважалося раніше⁹. 12 вересня 1981 р. було виявлено ще 128 справ фонду, які раніше вважалися втраченими¹⁰.

5 лютого 1986 р. у фонді № 230 була виявлена одна справа, яка, на думку відділу забезпечення збереженості та обліку документів, не відносилася до цього фонду, тому її вилучили та приєднали до опису № 4 фонду № 229 як справу № 577.

¹ Акт № 2. Держархів Миколаївської обл. Справа фонду № 230. Арк. 6.

² Акт № 3. Держархів Миколаївської обл. Справа фонду № 230. Арк. 17.

³ Акт № 4. Держархів Миколаївської обл. Справа фонду № 230. Арк. 27.

⁴ Акт №. Держархів Миколаївської обл. Справа фонду № 230. Арк. 29.

⁵ Довідка про збитки документам. Держархів Миколаївської обл. Справа фонду № 230. Арк. 44.

⁶ Акт. Держархів Миколаївської обл. Справа фонду № 230. Арк. 45.

⁷ Акт. Держархів Миколаївської обл. Справа фонду № 230. Арк. 47–51.

⁸ Акт. Держархів Миколаївської обл. Справа фонду № 230. Арк. 52.

⁹ Акт. Держархів Миколаївської обл. Справа фонду № 230. Арк. 56.

¹⁰ Акт. Держархів Миколаївської обл. Справа фонду № 230. Арк. 58.

1989 р. після підрахунку фактично наявної кількості справ за описом № 1, було виявлено, що за обліковими документами в описі налічувалося 11 754 справи, а фактично було наявно 11 787 справ¹. Надходження до фонду також зафіксовані 28 грудня 1989 р. у кількості 33 одиниць зберігання², й одну раніше необліковану справу виявили 7 липня 1997 р.³

2009 р., в ході робіт з розшуку невиявлених справ, знайдено справу № 2436, що належала до фонду № 230 (опис 1), яка на підставі акта перевірення наявності та стану документів від 06 травня 2007 р. перебувала в розшуку. Виявлену справу вилучили зі списку справ, що перебувають у розшуку, та передали на зберігання до фонду⁴.

З 4 січня 2016 р. по 10 червня 2016 р. проводилася перевірка наявності фондових документів. У результаті встановлено, що у фонді відсутні 7 справ, а загальна кількість справ (зі внесених і не внесених до описів) — 11 957 справ⁵.

На 2024 р. фонд «Канцелярія Миколаївського військового губернатора» нараховує 11 964 одиниці зберігання за 1805–1901 рр.⁶

Рік/Кількість одиниць зберігання	1882	1926	1945	1950	1955	1965	1978	1979	1981	1997	2008	2016	2024
Державний архів Миколаївської області	409	14 636	12 456	11 800	11 722	11 842	11 913	11 914	11 818	11 963	11 964	11 957	11 964
Центральний державний історичний архів України, м. Київ			486	486	486	476	476	476	476	476	476	476	476

10 червня 2021 р. з метою оцифрувати генеалогічні документи Національного архівного фонду між державним архівом Миколаївської обл. та міжнародної неприбуткової організації «FamilySearch International» було укладено договір про співпрацю⁷.

Повномасштабне вторгнення військ РФ на територію України, яке розпочалося 24 лютого 2022 р., створило додаткові загрози для архівів, посилюючи ризики фізичного знищення, крадіжок і несанкціонованого доступу до архівної інформації. У березні 2022 р., у зв'язку з тим, що територія Миколаївської обл. стала районом ведення воєнних дій, Державний архів Миколаївської області прийняв рішення невідкладно оцифрувати фонд «Канцелярія Миколаївського військового губернатора» (Колесник, Н. & Картузов, К. 2024). 2025 р. у межах співпраці з «FamilySearch» оцифрування було завершено, і фонд став доступним у цифровому форматі. Наприкінці 2025 р.

¹ Акт. Держархів Миколаївської обл. Справа фонду № 230. Арк. 60.

² Довідка. Держархів Миколаївської обл. Справа фонду № 230. Арк. 62.

³ Акт № 11. Держархів Миколаївської обл. Справа фонду № 230. Арк. 63.

⁴ Акт. Держархів Миколаївської обл. Справа фонду № 230. Арк. 65.

⁵ Держархів Миколаївської обл. Справа фонду № 230. Арк. 66 зв.

⁶ Держархів Миколаївської обл. Справа фонду № 230. Арк. 67.

⁷ Триріччя пільної співпраці з FamilySearch // Державний архів Миколаївської області. URL: <https://surl.li/uupkzv> (дата звернення: 01.10.2025).

частина справ фонду вже була доступна онлайн на сайті «FamilySearch»¹. Це значно розширило можливості дослідників у його використанні та забезпечило збереження унікальних документів.

Висновки

Формування фонду «Канцелярія Миколаївського військового губернатора» є складним і багатоетапним та віддзеркалює специфіку архівної політики Російської імперії й Радянського Союзу і їхній вплив на архівну спадщину України. Систематизація документів фонду ускладнювалася через адміністративні зміни, «паперовий голод» початку ХХ ст., втрати під час Другої світової війни та часткову передачу документів до Центрального державного історичного архіву України у м. Київ.

На формування фонду суттєво вплинуло реформування архівної справи в УРСР у період становлення радянської влади у 1920–1930-х рр. У цей час формувалася державна система архівних установ, що сприяло централізації та перерозподілу архівних матеріалів.

У березні 2022 р., у зв'язку з тим, що територія Миколаївської обл. стала районом ведення воєнних дій, Державний архів Миколаївської області прийняв рішення про невідкладне оцифрування фонду «Канцелярія Миколаївського військового губернатора». 2024 р. роботи з оцифрування було завершено.

Незважаючи на ці виклики, фонд зберіг унікальність як джерело для вивчення адміністративного, військового й соціально-економічного управління регіоном імперської доби. Документи фонду надають цінну інформацію про функціонування Миколаївського військового губернаторства та суміжних територій.

Дослідження підкреслює важливість збереження архівів та актуальність сучасних ініціатив з оцифрування, що сприятимуть збереженню цієї спадщини для майбутніх поколінь. Включення описів фонду та безпосередньо цифрових копій архівних документів до онлайн-ресурсів Державного архіву Миколаївської області є прикладом таких зусиль. Це забезпечує збереження архівної спадщини для майбутніх поколінь і сприяє її використанню у наукових дослідженнях.

Багалеї, Д. І. 1889. Колонизация новороссийского края и первые шаги его по пути культуры: ист. этюд. Киев: Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого. 115. [2] с.

Верменич, Я. В. 2009. Миколаївська губернія. *Енциклопедія історії України*. Київ. Т. 6: Ла — Мі. С. 650.

Караульна, О. М., Шитюк, М. М. 2013. Миколаївське градоначальство в площині культурно-історичних процесів (кінець ХІХ — початок ХХ ст.). Миколаїв: Ред.-вид. від. МНУ ім. В. О. Сухомлинського. 164 с.

¹ ДАМО — 230 // Качиний Інспектор. URL: <https://surl.li/oawcfc> (дата звернення: 14.11.2025).

Картузов, К. М. 2024. Змістові характеристики фонду «Канцелярія Миколаївського військового губернатора» через призму контент-аналізу. *Консенсус*. № 4. С. 155–176. <https://doi.org/10.31110/consensus/2024-04/155-176>.

Ковалева, О. Ф., Чистов, В. П. 2000. Очерки истории культуры Южного Прибужья: от истоков до начала XX века. В 3 кн. Кн. 1. Из прошлого культурной жизни на Николаевщине. Николаев. 252 с.: ил.

Колесник, Н., Картузов, К. 2024. Оцифрування архівних документів у воєнний час: досвід Державного архіву Миколаївської області. *Архіви України*. № 3 (340). С. 53–84. <https://doi.org/10.47315/archives2024.340.022>.

Левченко, Л. 2008. Миколаївське і Севастопольське військово-губернаторство: історія створення та засади функціонування. *Регіональна історія України*. № 2. С. 161–182.

Левченко, Л. 2018. Чорноморський центральний військово-морський архів (1794–1934). Дослідження. Документи. Реєстр фондів: реконструкція. Миколаїв: Іліон. 660 с.

Левченко, Л. Л. 2016. Архіви Миколаївщини у контексті архівної історії України 1917–1925 рр. *Наукові праці Чорноморського державного університету ім. Петра Могили*. Серія: Історія. Т. 274. Вип. 262. С. 97–116. [Online]. Доступно з: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdui_2016_274_262_19.

Левченко, Л. Л. 2006. Історія Миколаївського і Севастопольського військового губернаторства (1805–1900): навч. посіб. Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили. 300 с.

Панашенко, В. В. 2010. Новоросійська губернія. *Енциклопедія історії України*. Київ. Т. 7: Мл — О. С. 479–480.

du Chatenet, M. 1996. L'Amiral Jean-Baptiste de Traversay, un Français, ministre de la marine des Tsars. Paris: Tallandier.

Moskovchenko, N., Palekha, Y., Zozulia, N. 2021. Organization of Archival Business in Ukraine in Conditions of Paper Deficit. *Наукові записки Вінницького державного університету ім. М. Коцюбинського*. Серія Історія. № 37. Р. 46–53. <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2021-37-46-53>

Bahalei, D. I. 1889. Kolonizatsiia novorossyiskoho kraia y pervyie shahy eho po puty kultury: yst. etiid [Colonization of the New Russian Region and Its First Steps on the Path of Culture: A Historical Study]. Kyev: Typ. H. T. Korchak-Novytskoho. 115, [2] s. [In Russian].

Vermenysh, Ya. V. 2009. Mykolaivska huberniya [Mykolaiv Province]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy*. Kyiv. Т. 6: La — Mi. S. 650. [In Ukrainian].

Karaulna, O. M., Shytiuk, M. M. 2013. Mykolaivske hradonachalstvo v ploshchyni kulturno-istorychnykh protsesiv (kinets XIX — pochatok XX st.) [The Mykolaiv City Governorate in the Dimension of Cultural-Historical Processes (Late 19th — Early 20th Century)]. Mykolaiv: Red.-vyd. vid. MNU im. V. O. Sukhomlynskoho. 164 s. [In Ukrainian].

Kartuzov, K. M. 2024. Zmistovi kharakterystyky fondu «Kantseliariia Mykolaivskoho viiskovoho hubernatora» cherez pryzmu kontent-analizu [Content Characteristics of the Fond «Chancellery of the Mykolaiv Military Governor» through the Prism of Content Analysis]. *Konsensus*. № 4. S. 155–176. <https://doi.org/10.31110/consensus/2024-04/155-176>. [In Ukrainian].

Kovaleva, O. F., Chystov, V. P. 2000. Ocherky ystoryi kultury Yuzhnoho Prybuzhzhia: ot ystokov do nachala XX veka [Essays on the History of Culture of the Southern Buh Region: From the Origins to the Early 20th Century]. V 3 kn. Kн. 1. Yz proshloho kulturnoi zhyzny na Nikolaievshchynе. Nikolaev. 252 s.: yl. [In Russian].

Kolesnyk, N. & Kartuzov, K. 2024. Otsyfruvannia arkhivnykh dokumentiv u voiennyi chas: dosvid Derzhavnogo arkhivu Mykolaivskoi oblasti [Digitization of Archival Documents

in Wartime: The Experience of the State Archive of Mykolaiv Region]. *Arkhivy Ukrainy*. № 3 (340). S. 53–84. <https://doi.org/10.47315/archives2024.340.022>. [In Ukrainian].

Levchenko, L. 2008. Mykolaivske i Sevastopolske viiskove hubernatorstvo: istoriia stvorennia ta zasady funktsionuvannia [The Mykolaiv and Sevastopol Military Governorate: History of Establishment and Principles of Functioning]. *Rehionalna istoriia Ukrainy*. № 2. S. 161–182. [In Ukrainian].

Levchenko, L. 2018. Chornomorskyi tsentralnyi viiskovo-morskyi arkhiv (1794–1934). Doslidzhennia. Dokumenty. Reiestr fondiv: rekonstruktsiia [The Black Sea Central Naval Archive (1794–1934). Research. Documents. Register of Fonds: Reconstruction]. Mykolaiv: Ilion. 660 s. [In Ukrainian].

Levchenko, L. L. 2016. Arkhivy Mykolaivshchyny u konteksti arkhivnoi istorii Ukrainy 1917–1925 rr. [Archives of the Mykolaiv Region in the Context of the Archival History of Ukraine 1917–1925]. *Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnoho universytetu im. Petra Mohyly*. Serii: Istorii. T. 274. Vyp. 262. S. 97–116. [Online]. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdui_2016_274_262_19. [In Ukrainian].

Levchenko, L. L. 2006. Istoriiia Mykolaivskoho i Sevastopolskoho viiskovoho hubernatorstva (1805–1900): navch. posib. [History of the Mykolaiv and Sevastopol Military Governorate (1805–1900): A Study Guide]. Mykolaiv: Vyd-vo MDHU im. P. Mohyly. 300 s. [In Ukrainian].

Panashenko, V. V. 2010. Novorosiiska huberniya [Novorossiysk Province]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy*. Kyiv. T. 7: MI — O. S. 479–480. [In Ukrainian].

du Chatenet, M. 1996. L'Amiral Jean-Baptiste de Traversay, un Français, ministre de la marine des Tsars [Admiral Jean-Baptiste de Traversay, a Frenchman, Minister of the Navy of the Tsars]. Paris: Tallandier. [In French].

Moskovchenko, N., Palekha, Y., Zozulia, N. 2021. Organization of Archival Business in Ukraine in Conditions of Paper Deficit. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho universytetu im. M. Kotsiubynskoho*. Serii Istorii. № 37. P. 46–53. <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2021-37-46-53>. [In English].